

תוכן העניינים

תוכן עניינים

1. מבוא	3
2. ירמיהו – האיש והספר	3
3. רפורמת יאשיהו	6
4. החיבור המשנה תורת	8
5. נקודות השקה עם ירמיהו	10
6. נקודת מחלוקת	11
7. סיכום ביניים	14
8. המקדש	15
8.1. מקדש שלמה ותור הזהב של הממלכה המאוחדת	15
8.2. מקומו של המקדש בעולמו של הדויטרונומיסט	17
9. דיון – ירמיהו והדויטרונומיסט – קריאה סינכרונית	18
10. סיכום	20
11. ביבליוגרפיה	22

1. מבוא

היחס אל המקדש בירושלים בימי יאשיהו וירמיה טומן בחובו סתירה: מצד אחד, עצם העיסוק בו והעלאת ההצדקות הנחרצות בדבר בלעדיותו על פני מקדשים אחרים מצביעים על תפיסה פולחנית "ביצועית" – כלומר, כזאת הרואה במקדש על שלל הפונקציות שלו (קורבנות ופיאור שם האל) ערך עליון. גישה זו מתבלטת מיד כמנוגדת למוסר הנביאים, המבכר את היחסים שבין אדם לחברו על-פני הפולחן שבין האדם לאלוהיו.

סתירה זו אף מקשה על ההנחה הרווחת במחקר¹ בדבר הזיקה הברורה מבחינה לשונית ואידיאולוגית בין ירמיה לבין האסכולה הדויטרונמיסטית, אף-על-פי שמתח זה אינו ייחודי לירמיה, והוא מורגש גם בספר דברים עצמו, שבו האזרחי והאנושי שלוב בפולחני. בעבודה זו נדון במתח זה כפי שהוא מתבטא בנבואות ירמיהו המתייחסות אל חורבן המקדש, שבו משתלבות המגמה הפולחנית יחד עם ההומאניסטית: הריסת המקדש מהווה חורבן משתי בחינות יחד: חורבן פיזי של האומה מחד ושל תפיסת הפולחן מאידך. לפנינו עירוב של חטאים פולחניים במוסריים, וחשוב מכך – של עונשים שמושתים על המקדש – קודש הקודשים, "הדום לרגליו", בעונשים שמושתים על העם עצמו, בשל חטאים פולחניים ואזרחיים כאחד. נבואות הזעם כנגד המקדש באות להפריך את האמונה הרווחת בעם שהמקדש שאותו טיפח יאשיהו הינו חסין בפני חורבן.²

כיצד תפיסה שכזאת משתלבת עם המסר של בעל ספר מלכים? שאלה זו הנה בעלת חשיבות רבה על-מנת להבין נכוחה את החשיבה התיאולוגית של האסכולה הדויטרונמיסטית בכלל ואת החלקים שעוסקים בריכוז הפולחן בפרט. האם היו סופרי האסכולה הדויטרונמיסטית (ועל-פי מספר חוקרים, ירמיהו ביניהם) מוכנים להפחית מחשיבותו של המקדש שאת בלעדיותו טיפחו ואליה הטיפו, לטובת תפיסה דתית מופשטת שרואה במקדש אמצעי (משני לערכים דתיים-הומאניסטיים) ולא מטרה? האם אכן ראו בערכים ההומאניסטיים שלהם הטיפו הנביאים עקרונות דתיים נעלים יותר מריכוז הפולחן עצמו?

למתח זה, במקרה של ירמיה, הוצעו במקרים רבים פתרונות בדמות הפרדה בין דברי הנביא עצמו לבין דבריו של העורך הדויטרונמיסטי שביקש להכניס את נבואותיו של ירמיהו תחת חסותו, אך מאחר ומתח זה אינו ייחודי לירמיהו, עבודה זו תתרכז לאו דווקא בשאלת הטלאים שמרכיבים את הספר אלא בסוגיה העקרונית שעמדה לפתחם של העורכים הדויטרונמיסטיים אשר נתנו לספר את הטון הנוכחי שלו.

2. ירמיהו – האיש והספר

ספר ירמיה נבדל, בין היתר, משאר ספרי הנביאים, בעושר הכמותי והאיכותי של מסורות ביוגרפיות, הנמסרות לרוב בפרוזה, לגבי הנביא ופועלו, המצויות לצד נבואותיו ונאומי התוכחה שלו, אשר גם בהן נמסר רבות על תחושותיו האישיות, לבטיו ופחדיו הכמוסים של הנביא לאור הקורות אותו.³ רבות דובר כבר במחקר על המתח הסגנוני בין חלקיו העלילתיים-ביוגרפיים של הספר, בהן מצויות אפיזודות מ"יחיי המקצועיים" של הנביא, המתמודד עם תגובות, רובן ככולן עוינות, מן העם וממנהיגיו, לצד נבואות תוכחה וחורבן ונאומים דוגמטיים, כל אלו שלובים יחד חרף הבדלים ניכרים בסגנונם ובשייכותם הספרותית.⁴ ברם,

¹ למשל, Galil, Gershon (2001), "The Message of the Book of Kings in Relation to Deuteronomy and Jeremiah", *Bibliotheca Sacra* 158: 632:pp. 406-414.

² הופמן, יאיר (2001), "ירמיה", בתוך: מקרא לישראל: פירוש מדעי למקרא, בעריכת שמואל אחיטוב, ירושלים, עמ' 244; Galil (2001): 407.

³ גולדשטיין, רוני (2013), חיי ירמיהו: גלגולי המסורת על נביא החורבן עד שלהי התקופה המקראית, ירושלים, עמ' 1.

⁴ למשל: רופא, אלכסנדר (1975), "עיונים בשאלת חיבורו של ספר ירמיה", בתוך: תרביץ, כרך תשרי-אלול תשל"ה, עמ' 2.

בטרם ניגש לבחינת גרסתו הנוכחית של הספר, נראה כי יהיה זה מועיל להתחיל את הדיון בשברירי המידע הפזורים לרוחב הספר לגבי חייו של הנביא, כגורם בעל חשיבות רבה, גם אם לא בלעדית, להבנת יחסו אל הפולחן בכלל ואל ריכוזו בירושלים בידי יאשיהו בפרט.

בפסוקים הפותחים את ספר ירמיה נמסרת המסגרת הכרונולוגית לפעילותו כימי יאשיהו, יהויקים וצדקיהו. ברם, הבחינו כבר חוקרים רבים כי נבואות המתייחסות במישרין אל תקופת יאשיהו הן מועטות וחשודות ממילא כתוספות של עורך מאוחר, כפי שעוד יובהר בהמשך. בפתחת הספר (יר' א' 6) נמסר שירמיהו היה "נער", מושג גמיש בספרות המקראית, המורה בהקשר הזה ככל הנראה על אדם בראשית חיו הבוגרים.⁵ בכך מסביר גם הרב לאו את אזכורה של חולדה הנביאה, המעלה מאליה את השאלה מדוע לא פנה המלך אל אחד מהנביאים הפעילים והמוכרים ביותר בעירו, לפחות כפי שנראים הדברים בנקודת מבטו של קורא בן זמננו.⁶ גם חומרים ביוגרפיים על חיי הנביא מתייחסים כולם רק לקורות אותו החל מימי יהויקים ואילך. הצעות שונות הוצעו לשם יישובו של קושי זה, אשר אותם מסכם הופמן בקביעה הענווה שהגם שאין סיבה טובה לפקפק במסגרת הכרונולוגית שמצוינת מספר פעמים לאורך הספר, נהיר שנבואות ירמיה מתקופה זו לא נכללו באסופת הנבואות שמרכיבה את הספר בצורתו הנוכחית.⁷

ירמיהו הוא כהן, בשר מבשרו של אחד מחוגי הכהונה הוותיקים והמיוחסים בעם, אך בו-בזמן הוא גם נביא, המערער על פעילותה הפולחנית של אותה הכהונה אשר מתוכה הוא בא ואף לעיתים על המסורות הכתובות אשר מתוכן היא שואבת את כוחה. ספר ירמיה מוסר לנו בראשיתו, שמוצאו של הנביא מענתות, עיר אשר ישבו בה משפחות כהונה שייחוסם מגיע עד ימי המקדש בשילה. הוא בנו של כהן אחר – חלקיהו, אשר גם לגביו פזורים לרוחב הספר רסיסי מידע הקושרים אותו עם בית עלי, הכהן משילה המוזכר בהרחבה בספרי שמואל ובעלילות ראשית המלוכה.⁸ הווה אומר, אף-על-פי שמבין האישים הנזכרים בספר ירמיה וכן בספרות ההיסטוריוגרפית מוזכרים אישים נוספים הנמנים על ענף משפחתי זה, לרבות שפן הסופר ובניו, דמויות מרכזיות ביותר בפעילותו הדתית של יאשיהו,⁹ את העוינות הקשה שאותה פוגש ירמיהו במהלך פעילותו הנבואית בירושלים בהחלט אפשר להסביר על רקע הגעתו מעיר רחוקה בנחלת שבט בנימין, מחוץ לעיר ולחוגי השלטון והאצולה שלה.

לא רק בירושלים נתקל הנביא בהתנגדות ובעוינות אלא אף בענתות עיר הולדתו, כפי שניתן להסיק

⁵ הופמן (2001), עמ' 21.

⁶ לאו, בנימין (2010), ירמיהו: גורלו של חוזה, תל-אביב, עמ' 73. על סיבה זאת מוסיף הרב לאו שני מדרשי חז"ל, על-פיהם הסיבה להיעדרותו התמוהה של ירמיהו מהפרשה היא העדפת המלך ויועציו נביאה אישה, "מפני שנשים רחמניות הן", וכן היעדרותו של ירמיה מהעיר בשל שליחותו הנבואית בשטחי ממלכת ישראל.
⁷ שם, 22.

⁸ בן-נון, יגאל (2016), קיצור תולדות ה', פרק ראשון: התפנית הדרמטית בימי יאשיהו (ספר אלקטרוני ללא עימוד).
⁹ שם, שם.